

Szloboda-Kovács Emese

Nyelv-mentő

Szókincsbővítő feladatgyűjtemény
a magyar nyelv szólásaiból

Dr. N. Kollár Katalin
pszichológus, a Magyar
Pszichológiai
Társaság Óvoda- és
Iskolapszichológia Szekció
elnökének ajánlásával

Ajánlás

Szloboda-Kovács Emesét az olvasó eddig három nagy sikerű munkafüzet szerzőjeként ismerhette, melyek a szociális kompetencia és érzelemszabályozás fontos kérdéseiben nyújthattak pedagógusoknak, szülőknek és gyermekeknek segítséget.

Ez a kötet is széles érdeklődési körre tarthat számot, de a viselkedés és egyéni megküzdés nehézségei helyett a szép mives magyar beszéd elsajátításához kínál szórakoztató utat. A magyartanárok jellemző törekvése, hogy a diákokat megismertessék a népi bölcsesség és a magyar kulturális múlt örökségét jelentő szólásokkal és közmondásokkal. Azonban a mai gyermekeknek idegennek tűnik az a világ, amit ezek idéznek; nem igazán tudják, hogyan emelhetnék be őket mindennapi beszélgetéseikbe – és ezáltal életükbe.

Ez a kötet kalandra hív: ismerjük meg a népi kultúra ízes kifejezéseit, értsük meg a jelentésüket, és gazdagodjunk azzal a bölcsességgel, amit hordoznak. Teszi ezt élvezetes, játékos formában – mert olyan, mint egy rejtvénykönyv. Nem mechanikusan megjegyzendő kifejezéseket kínál, hanem változatos feladatok révén problémahelyzetek elé állítja az olvasókat, így gondolkodásra késztet: ezáltal szinte észrevétlenül csempészi bele a fejünkbe ezeket a tartalmakat.

Végül – és talán ez az igazi nyelvmentő akció – a napjainkban még jobban elhanyagolt trágár beszéd helyett szelídebb szitkok használatára buzdít. Jó szívvel ajánlom a kötetet iskolai és otthoni használatra, szabadidő hasznos eltöltésére egyaránt.

*N. Kollár Katalin PhD habil.
pedagógiai szakpszichológus,
címzetes egyetemi tanár*

Bevezetés

Mi az, ami elsőik között jut eszünkbe, ha azt kérdezik, mitől vagyunk magyarok? **Anyanyelvünk az, ami láthatatlan egységbe forraszt minket.** Kis hazánktól elszakadt, külföldön élő honfitársainknak is a magyar nyelv identitásuk magja. Legyenek akár a világ legmesszebbi pontján, a nyelv által kapcsolódni tudunk hozzájuk, és ők hozzánk – **a fizikai távolságtól függetlenül.** A népművészeti és iparművészeti remekek, népzene, népmesék és mondókák mellett életszagú és ősi bölcsességgel átítatott szólásaink és közmondásaink azok, amik **horgonyként kötnek össze minket nemcsak egymással – de közös múltunkkal és remélhetőleg jövőnkkel is.** Ízes magyar nyelvünket használva mi magunk válunk élő kapoccsá a múlt és a jövő között; miközben mintát adva környezetünk viselkedését is formáljuk.

Ugyanakkor a nyelv egy dinamikus, változó rendszer. Működésének törvénye egyszerű: azok a szavak és kifejezések, amelyek használatban vannak, tovább élnek, amelyek pedig nem, azok megszűnnek az élő nyelv részének lenni, és lassanként homályba merülnek – míg végül vaskos szótárak lapjain léteznek csupán. A közösségimédia-platformok megjelenésével kapcsolattartási mintáink megváltoztak. A személyes kommunikáció csökkenésével nyelvhasználatunk is szükségszerűen átalakult. Az új csatornák azonban nem feltétlenül biztosítanak lehetőséget magyar szólásaink használatára; így az évszázadokon át természetesen gazdagodó és épülő nyelvi kincsünk fénye lassanként halványulni látszik.

Kulturális elemeink értelmezése, és a róluk való kommunikáció is értelmezhetetlen a nyelv mint közvetítő nélkül. Valójában csak akkor válik nyitottá a lehetőség, hogy népünk élettörténete és gondolkodásmódja, egyedi tapasztalatai és bölcsessége a népművészeti alkotások lencséjén keresztül tovább élhessen, ha minden jelenkori változás ellenére is anyanyelvünk aktív ápolása mellett tesszük le a voksunkat. A tudatos nyelvhasználat tehát mindannyiunk közös felelőssége.

Ebben a tematikus kötetben **90 szólást, közmondást és szelíd szitkot** „mentünk meg”. Olyan, a **fejjel és részeivel**, illetve **állatokkal** kapcsolatos, többnyire állandósult szókapcsolatot választottam a kiadványba, amelyeknél esélyt éreztem arra, hogy a gyermekek valóban használni tudják majd őket mindennapi életükben. A szólások értelmezését **példamondat** segíti; a **plusztartalmak** és a **szelíd szitkok** remélhetőleg érdekesebbé, a **gyermekszáj** viccesebbé teszi a munkafüzetet. Néhány **humoros szólást, szlenget** is beépítettem, hogy még élvezetesebbé tegyem a feldolgozást. Az egyszerűen megtanulható és ismétlődő feladatokat a gyermekek felnőtt segítségére nélkül, **egyéniel is el tudják végezni.**

Csájiné Knézics Anikó és Garay Zsuzsanna *A varázstükör* című munkafüzetükben (Móra Könyvkiadó, 2024) úgy határozzák meg a *közmondást*, mint „egy olyan rövid, tömör, velős, könnyen érthető mondás, ami valamilyen örök érvényű igazságot, életbölcsességet fogalmaz meg”. A *szólást* a következőképpen értelmezik:

„csupán egy átvitt értelmű állítás valakiről vagy valamiről. Általában olyan szókapcsolatok, amelyek két szóból állnak, és együtt mást jelentenek, mint tagjaik külön-külön.”¹ Forgács Tamás ellenben *állandósult szókapcsolatoknak* nevezi az utóbbi, kész építőelemeket nyelvünkben (megmossa a fejét, a körmére ég, stb.) – mindösszesen egy helyen utal rájuk „szólásként”.² Jelen kiadvány a *szólás* és *mondás* megnevezéseket használja. Egyrészt a szóismétlések elkerülése miatt gondoltam ezt praktikusnak, másrészt maga az „állandósult szókapcsolat” meghatározás talán nehezen emészthető a gyermekeknek. A jelen kiadványban *szólásként* vagy *mondásként* emlegetett tartalmak tehát a Forgács által *állandósult szókapcsolatoknak* nevezett nyelvi építőelemek.³ A kötet mondásai – több mint 10 000 más szócikkkel együtt – Forgács páratlan munkájában, a *Magyar szólások és közmondások szótárában* is fellelhetők (Akadémiai kiadó, 2013).

Egy bekezdés erejéig a **szelíd szitkokat** is meg kell említenem. A munkafüzetben helyet kapott a *fene*, a *franc* és a *nyavalya* is. Aki ezek eredeti jelentésére kíváncsi, informálódhat róluk Kálmán László nyelvész írásából⁴, illetve más forrásokból is⁵. Kálmán véleménye az, hogy ezen kifejezések mára pusztán hangulatjelölő szavak, egyetlen funkciójuk, hogy a beszélő indulati állapotát jelezzék.⁶ Eredeti jelentésük megkopott: a meglepetéssel vegyes düh kifejezésére használjuk őket. Magam részéről szívesebben hallanám ezeket a megszelídült magyar szitokszavakat, mint azokat, amelyek manapság vannak használatban.

A munkafüzetben található feladatok az **általános és elvont gondolkodási, szövegértési és szövegalkotási képességek fejlesztése** mellett a kicsik **szókincsét** is bővítik, miközben **anyanyelvi kincsünket is ápolják és továbbadják**. Hasznos lehet nemcsak a hazánkban élőknek, de a **magyart mint idegen nyelvet** tanulóknak, illetve a **külföldön nevelkedő magyar gyermekeknek is**.

Bár utoljára kerülnek megemlítésre, de személyes érintettségem révén nem utolsósorú helyre sorolom az **autizmus spektrumzavarban érintett gyermekeket és fiatalokat**. Számukra azért ajánlom a kötetet, mert önállóan is használhatják azt ismereteik bővítésére. Kommunikációjuk, anyanyelvük pontosabb használata segítséget jelenthet abban, hogy szorosabban kapcsolódhassanak szociális környezetükhöz.

Mindennap tudunk tenni hazánkért, ha a személyközi kommunikációnk, napi élethelyzeteink során **elkezdünk odafigyelni a nyelvünkre** – szó szerint és átvitt értelemben is. Végül is miért ne lehetne itt az idő, hogy szájkarate helyett igazi hősök legyünk? Mentsük meg együtt a magyar nyelv szólásait és közmondásait!

1 Csájiné Knézés, Anikó – Garay, Zsuzsanna 2024. *A varázstükör*. Móra Könyvkiadó, Budapest.

2 Forgács, Tamás 2013. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

3 Forgács, Tamás 2013. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. VI. oldal.

4 Kálmán, László 2014. Mi a franc? *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/mi-a-franc>.

5 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/ny-41A1B/nyavalya-41BB9/>.

6 Kálmán, László 2014. Mi a franc? *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/mi-a-franc>.

Szép, napsütötte tavaszi nap volt.
Somát láthatóan foglalkoztatta valami.
Kicsit tévovázott, majd odament Annához.

Anna... Eszter néni
tegnap azt mondta
nekem...

Mit?

Azt, hogy bogarat
tettem a fülébe...
pedig a közelében
sem voltam.

Ne izgulj,
csak elgondolkod-
tattad!

De jó, akkor
nem tettem
semmi
rosszat!

Ez egy kifejezés.
Azt jelenti: gondolkodásra kész-
tetted. A segítségével egyszerűen
elmagyarázhatunk valamit
ahelyett, hogy hosszú
mondatokat mondanánk.

Akkor olyan,
mint egy kód!
Van több is?

Több ezer!
Egy rejtett nyelv!

Feladattípusok és a kötet felépítése

Ez a tematikus gyűjtemény **80** a **fejjel és részeivel**, illetve **állatokkal kapcsolatos magyar szólást és közmondást**, valamint **10 hagyományos szelíd szitkot** tartalmaz.

Feladattípusok

Igaz-hamis (1 szólás)

Kiválasztó (1 szólás)

Kösd a párjához (3 szólás)

Mondatok közül kiválasztó (1 szólás)

Közmondás, szólás (1 szólás vagy közmondás)

Melyik állat illik a mondatba? (1 szólás vagy közmondás)

Szelíd szitok (1 szelíd szitok)

Az **igaz-hamis**nál két magyarázat közül kell kiválasztani, hogy melyik az, amelyik a szólást helyesen értelmezi. A **kiválasztónál** 3–4 szó vagy szóösszetétel közül kell megtalálni azt az egyet, amelyik valóban leírja az adott mondást. A **kösd a párjához** feladatnál a bal oldalon lévő három szólást kell a jobb oldalon lévő, megfelelő magyarázathoz kötni. A **mondatok közül kiválasztó feladatnál** az adott mondás alatti mondatok közül kell kiválasztani azt az egyet, amely leginkább tükrözi annak jelentését.

Ezután egy **szólás vagy közmondás**, és annak értelmezése következik, „**gyermek-szájjal**” kiegészítve. Itt a feladat elolvasni az értelmezést, illetve elgondolkodni azon, más gyermekek mit is gondoltak a jelentéséről.

A **melyik állat illik a mondatba?** feladatnál a mondatokat egy oda illő állat nevével kell kiegészíteni. Az utolsó feladat **egy szalonképes szitok** lesz.

A különböző feladattípusokat a mellettük lévő **ábra** kódolja (ennek magyarázata fent látható). A különböző feladatok egymásutániségára így könnyen rá lehet tanulni.

Minden szólás után **Így használd!** címmel egy példamondat olvasható arról, hogy az adott mondást hogyan is használhatják a gyermekek a hétköznapi életben. Amennyiben van valamilyen érdekesség, háttértartalom, ami az adott mondáshoz tartozik, azt a + **tartalom** jelzi.

A kötet felépítése

Annak érdekében, hogy a gyakorlást játékká változtassuk, és így megnyerjük a csemeték természetes lelkesedését, **képregénnyel** keretezzük, és izgalmas mentő-missziónak állítjuk be anyanyelvünk használatát. Ebben úgy utalok a magyar kifejezésekre, mint egy titokzatos kódnyelvre, ami várja, hogy a gyermekek felfedezzék. A képregény mind a pedagógusoknak, mind a szülőknek nemcsak arra ad lehetőséget, hogy egyszerűen felvezessék a témát, de egy olyan értelmezési keretet, lehetséges pozitív nézőpontot is szolgáltat, amelyre a munkafüzetben túl is építhetnek munkájuk és a hétköznapi élethelyzetek során.

A bevezető képregény után az előző oldalon ismertetett 7 feladattípus következik, melyek blokkonként 9 szólást vagy közmondást tartalmaznak. A két feladatsor után **TUDÁSPRÓBA** következik. Ez két kiegészítendő történetből áll, amely szintén a gyermekek mindennapi életével kapcsolatos: az eddig megismert szólásokat kell beírniuk a megfelelő helyekre. A tudáspróba két része között **háromrészes képregény** kapott helyet. Ez nemcsak a munkafüzetet gazdagítja, hanem a két történet közül az egyik megjelenítése is. Kitalálni, hogy melyiké – a tudáspróba utolsó megmértetése lesz. Összesen öt **kétrészes, képregényes TUDÁSPRÓBA-blokk** kapott helyet a kötetben.

Annak érdekében, hogy elkerüljük a hátra lapozgatás kényelmetlenségét, a munkafüzet lapjainak széle **szürke sávot** kapott. Ha visszahajtjuk ezt a részt, hozzáférünk az adott feladat megoldásához. Amellett, hogy sokkal inkább felhasználó-barát így a kiadvány, hozzájárul ahhoz is, hogy a gyermekek könnyen és gyorsan ellenőrizhessék magukat.

A szelíd szitkok közötti tájékozódásban, és így árnyaltabb használatukban egy erősségi skála segít a gyermekeknek. Az enyhébb bosszankodást egy, a kisebb mérgeződést két, a dühös szitkozódást pedig már három **koponya** jelzi. Három koponyás szitok nem található a jelen kötetben.

A kiadvány végén **Kifejezéstár** összesíti a megismert 90 szólást, közmondást és szelíd szitkot.

b)

b)

1. - C
2. - A
3. - B

d)

- a) Eszem ágában sincs megtenni, tehát mindenképpen megcsinálom.
- b) Eszem ágában sincs valamit megtenni, ha semmiképpen nem tervezem, nem akarom.

☐☐

Jelentés: Egyáltalán nem akar megtenni valamit, nem áll szándékában, nem akaródzik.

Így használd! *Eszem ágában sincs most veled vásárolni menni – késő van, és nagyon fáradt vagyok.*

Amikor valaki **a fejével játszik**, akkor _____.

- a) nagyképű
- b) sokat kockáztat
- c) kreatív, alkotó személyiség

Jelentés: Túl sokat tesz fel valamire, nagy kockázatot vállal.

Így használd! *A nyomozó tudta, hogy **a fejével játszik**, ha oda megy, ahol a gyilkos bujkál.*

1. Kutya baja.

A Bolondnak vagy naivnak gondol / alábecsül, becsap.

2. Madárnak néz valakit.

B Túlságosan is elbízta magát, felbátorodik, nagyképűvé, szemtelenné válik.

3. Elszalad vele a ló.

C Semmi baja, egészséges.

Így használd! *Nagyon megijedtem, mikor Marci leesett a mászókárról, de **kutya baja sincs**.*

Madárnak nézel? *Tudom, hogy rólam beszéltél az előbb Márkkal, láttam az arcotokon!*

*Amikor már két fiú is azt mondta Ilonának, hogy ő a legszebb lány az osztályban, nagyon **elszaladt vele a ló**.*

Most ugrik a majom a vízbe.

- a) Nagyon utálja azt a dolgot, amit csinálnia kell.
- b) Ügyetlenül kezd a hozzá.
- c) Kiderül valakiről, hogy mennyire ostoba.
- d) Valami kiderül: az igazság, vagy valamilyen érdekes dolog. / A legnehezebb része még csak most jön.

Így használd! *Sokszor láttam már anyát muffint sütni, és mindig azt érzem, hogy én is meg tudnám csinálni. **Most ugrik a majom a vízbe!***